

სახელმწიფოს როლი გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში

შესავალი

სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის ტრანსფორმაცია სახელმწიფოს ეკონომიკური როლი და მისი ეკონომიკაზე ზეგავლენის ხერხები იცვლება საზოგადოების სრულყოფის და ეკონომიკის განვითარების შესაბამისად. ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობის ხარისხი და ფორმები ბევრად და მოკიდებული განსაზღვრულ პერიოდში მოცემული ქვეყნის მიერ შერჩეულ ეკონომიკური პოლიტიკის კურსზე და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მოდელზე. საბაზრო მოდელის პირობებში ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობის ხარისხი არსებითად მცირდება. აქ ძირითადად მისი როლი დაიყვანება იმაზე, რომ ერთ შემთხვევაში ზემოქმედება მოახდინოს საბაზრო მექანიზმის ეფექტიან ფუნქციონირებაზე, ხოლო მეორე მხრივ - უშუალო მონაწილეობა მიიღოს იმ პროცესების ორგანიზაციას და რეალიზაციაში, რომლებშიც საბაზრო ურთიერთობები ან არარაციონალური, ან არსებითად შეზღუდული.

ტრანსფორმირებადი ეკონომიკის სპეციფიკა ისაა, რომ მასში ერთდროულად მოქმედებს ის ეკონომიკური ელემენტები, ფორმები და ურთიერთობები, რომლებიც დამახასიათებელია განვითარების როგორც ადრე არსებული ისე ახალი, ფორმირებადი მოდელისათვის. ამიტომ მისთვის დამახასიათებელია შეუსაბამობა და წინააღმდეგობა ძველი და ახალი სისტემების ატრიბუტებსა და ურთიერთობებს შორის. ამ ურთიერთწინააღმდეგობრივ დამოკიდებულებაში წარმატება ავტომატურად ვერასოდეს ვერ მიიღწევა. იგი მოითხოვს მთელი საზოგადოების ძალისხმევას, ძალების კონცენტრაციას, განსაზღვრული პირობებისა და საშუალებების შექმნას. გარდა ამისა, ტრანსფორმაციული პროცესის წარმატებით განხორციელებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ორგანიზაციულ ფაქტორს.

სახელმწიფოს როლი გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში

გარდამავალი ხანის ეკონომიკის ცნების გამოყენება გაპირობებულია იმის აუცილებლო-

ვახტანგ დათაშვილი

სტუ-ს პროფესორი

ლაშა ხორბუანი

სტუ-ს დოქტორანტი

ქეთინო შონია

აწსუ-ს მასწავლებელი

ბით, რომ ერთი კონკრეტული ტერმინით აღინიშნოს სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენების ერთობლიობა, რომელიც მიმდინარეობს განვითარებად ქვეყნებში ხელისუფლების პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ მოახდინოს სახელმწიფო საკუთრებაზე მონოპოლიის და მართვის უზომო ცენტრალიზაციის ლიკვიდაცია და კერძო საკუთრების განვითარებულ ინსტიტუტზე დაფუძნებული საბაზრო ურთიერთობების დამკვიდრება. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნები ცდილობენ დააქარონ თავიანთი ეკონომიკური განვითარება თანამედროვე ეპოქის ტექნიკის, ტექნოლოგიების, წარმოების მართვის ორგანიზაციის, მატერიალურ და კულტურულ ფასეულობათა სისტემების მიბაძვით.

თანამედროვე მსოფლიოში ჯერჯერობით მხოლოდ სახელმწიფო წარმოადგენს საზოგადოების ერთადერთ სუბიექტს, რომელსაც შეუძლია შეასრულოს ტრანსფორმაციის პროცესის ორგანიზატორის ფუნქცია ძველი ეკონომიკური სისტემის ახლით შეცვლის საქმეში. აქედან ნათელია, რომ სახელმწიფოს მონაწილეობა ამ პროცესში ობიექტურად. აუცილებელია, უფრო მეტიც, მას გადამწყვეტი როლი ეკუთვნის.

გარდამავალ პერიოდში ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობის ფორმები და მეთოდები უშუალოდაა დამოკიდებული იმ მიზეზებისა და შედეგების ნაკრებზე, რომლებმაც ობიექტურად განაპირობეს ეკონომიკაში სახელმწიფოს მონაწილეობის აუცილებლობა. უმნიშვნელოვანეს ზოგადი ხასიათის მიზეზებს მიეკუთვნება:

1. მაკროეკონომიკური პროპორციების დაუბალანსებლობის პროცესის გაძლიერება, რომელიც უკავშირდება, ერთი მხრივ, ტრანსფორმაციის პროცესისათვის დამახასიათებელი საკუთრების გარდაქმნასა და ეკონომიკის სტრუქტურის

შეცვლის შედეგად ადრე არსებული ურთიერთობებისა და კავშირების რღვევას, მეორე მხრივ, ფორმირებად საბაზრო მექანიზმს ჯერ კიდევ არ შეუძლია შექმნას მართვის ნიშანდობლივი ურთიერთობებისა და პროპორციების სპეციფიკური სისტემა. უფრო მეტიც, მომავალში საბაზრო მექანიზმის შექმნისას და ფუნქციონირებისას შეიძლება მოხდეს მაკროეკონომიკური პროპორციების დარღვევა და მაკროეკონომიკური წონასწორობის დამყარების ხელისშემშლელი ფაქტორების ამოქმედება. კერძოდ, პერიოდულ ეკონომიკურ ზრდას, რომელიც დაკავშირებულია დარგობრივი სტრუქტურის კარდინალურ ცვლილებებთან, საწარმოო ძალთა არარაციონალურ განლაგებას და ტერიტორიული პროპორციების დეფორმაციასთან განპირობებულია საბაზრო მექანიზმის ავტომატური მოქმედებით, ეკონომიკის მონოპოლიზაციით;

2. მოსახლეობის შემოსავლების არსებითი ღიფერენციაცია, რომელიც გარდამავალი პერიოდის საწყის ფაზაში დაკავშირებულია პრივატიზაციის შედეგად შექმნილი ეკონომიკური რესურსების ფლობაში საზოგადოების წევრებს შორის დიდი განსხვავებისა და ქონებრივი უთანასწორობის წარმოქმნასთან, ხოლო შემდგომ კონკურენციულ ბრძოლასთან, რომელიც საბაზრო მექანიზმის მოქმედების შედეგია. ბაზრის უსუსურობას, გავლენა იქონიოს ამ პროცესებზე და შეაჩეროს შემოსავლების ღიფერენციაცია, ავტომატურად მიეყვარათ მოსახლეობის - ღარიბი და მდიდარი ფენებად - დაყოფის გაძლიერებამდე და ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე ხელსაყრელ კლიმატს ქმნის სოციალური დაძაბულობის, შემდგომ კი შესაძლებელი სოციალური აფეთქებისათვის;

3. თანამედროვე საზოგადოებაში მსხვილ-მასშტაბიანი სოციალური სექტორის არსებობა და განვითარება, რომლის მატერიალური უზრუნველყოფა სრულიად ან შეუძლებელია საბაზრო მექანიზმის მეშვეობით, ან უნდა განხორციელდეს მისი შეზღუდული მონაწილეობით. მოცემული სექტორი მოიცავს ეროვნულ უსაფრთხოებას და სახელმწიფოს მართვას, განათლებას, ჯანდაცვას, გარემოს დაცვას, აგრეთვე საზოგადოების შრომისუნარო და ნაკლებადუზრუნველყოფილი ფენების შენახვას და უმუშევართა მატერიალურ მხარდაჭერას.

პროდუქციის შექმნა და მომსახურების გაწევა სოციალური სექტორის ყველა ელემენტის ამოქმედების უზრუნველსაყოფად მოითხოვს განსაზღვრულ დანახარჯებს. თანამედროვე მსოფლიოში ამ სექტორის ელემენტების დიდი ნაწილი იმყოფება მუდმივ განვითარებაში და მათი ფუნქციების რეალიზაციის ხარჯები განუწყვეტ-

ლივ იზრდება. ამასთანავე მოხმარებული სიკეთე და მომსახურება გაჭირვებულებს ეძლევათ მეტწილად უსასყიდლოდ. ასეთ შემთხვევაში საბაზრო ურთიერთობების ფორმირება ან შეუძლებელია (ობლების, ინვალიდების, პენსიონერების შენახვა, ან არსებითად შეზღუდული (ნაწილობრივ ფასიანი განათლება ან სამედიცინო დახმარება მოსახლეობის ნაწილისათვის);

4. საზოგადოების ობიექტური მოთხოვნა საგარეო ეფექტების შედეგების გამოთანაბრებაში. კერძო მესაკუთრეთა დიდი რაოდენობის წარმოშობა გულისხმობს ეროვნულ ბაზარზე ნებისმიერი ცალკეული მესაკუთრის ინტერესების პრიორიტეტულ უპირატესობას სხვებთან შედარებით. ამასთან, ცნობილია, რომ კერძო ინტერესები ყველა შემთხვევაში არ ემთხვევა საზოგადოების ინტერესებს. განსაზღვრულ გარემოებაში კერძო ინტერესის რეალიზება საზოგადოებისათვის შეიძლება საზიანოც კი აღმოჩნდეს. ამის ნათელი მაგალითია საგარეო (გარე) ეფექტების უარყოფითი შედეგები, რომლებიც წარმოიქმნება კერძო ინტერესის დაკმაყოფილების დროს მეწარმის მიერ დადებითი შედეგის (ეფექტის) მიღწევის შედეგად. კერძოდ, დანახარჯების შემცირების მცდელობისას უფრო კონკურენტუნარიან მეწარმედ გადაქცევის მიზნით. მაგალითად, მეწარმე ქიმიურ წარმოებაში არ არის დაინტერესებული დანახარჯებით გამწმენდი ნაგებობების მშენებლობაზე. მათი უქონლობა, როგორც წესი, იწვევს საჰაერო და წყლის სივრცეების გაბინძურებას, რითაც ზიანს აყენებს საზოგადოებას მთლიანად. ასეთ შემთხვევაში წარმოიქმნება მეწარმის კერძო ინტერესების რეალიზაციის შეზღუდვისა და მისი საზოგადოებრივ ინტერესებთან დაბალანსების ობიექტური აუცილებლობა.

სხვა შემთხვევაში შეიძლება შეგვხვდეს საწინააღმდეგო სურათი. მაგალითად იმისათვის, რომ დაკმაყოფილდეს საზოგადოების მოთხოვნა გარემოს მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე აუცილებელია განსაზღვრული პრეფერენციები მიეცეს იმ მწარმოებლებს, რომლებიც თავიანთი ინტერესების მისაღწევად გაიღებენ ინვესტიციებს საზოგადოებრივად ეფექტიანი ობიექტებისათვის (მაგალითად, ხეხილის ბაღის გაშენება ცარიელ ადგილას, თანამედროვე გამწმენდი საშუალებების დაყენება და სხვ.).

გარე ეფექტების მოქმედების ყველა შედეგის გათვლა პრაქტიკულად შეუძლებელია. ცალკეული კონკრეტული შემთხვევისათვის აუცილებელია კერძო და საზოგადოებრივი ინტერესების გონივრული კორექტირება და დაბალანსება გარკვეული ღონისძიებების და ინსტრუმენტების მეშვეობით, რისთვისაც ობიექტურად აუცილებე-

ლია სპეციალური ორგანო. მას უნდა მიეცეს სახელისუფლებო რწმუნება და იგი უნდა გამოხატავდეს საზოგადოების ინტერესებს;

5. ეროვნულ ეკონომიკურ სტრუქტურაში სახელმწიფო სექტორის არსებობა. იგი წარმოადგენს ქვეყნის ეკონომიკის ნაწილს, რომელიც იმყოფება სახელმწიფო საკუთრებაში;

6. ეკონომიკურ ურთიერთობათა პრაქტიკული რეალიზაცია მეურნეობრიობის საბაზრო მოდელის პირობებში საერთოდ, და განსაკუთრებით, ტრანსფორმაციული პერიოდში მოითხოვს გარკვეულ რეგლამენტაციას. გარდა ამისა, გარკვეულ დონემდე რეგულირებას მოითხოვს თვით საბაზრო მექანიზმი, რამდენადაც მის შეუზღუდავ გამოყენებას აუცილებლად მიყავს ეკონომიკა მონოპოლიზაციამდე და სხვა ნეგატიურ შედეგებამდე. აუცილებელია, აგრეთვე სოციალური სექტორის საქმიანობის რეგლამენტაცია. ყველა ეს გარემოება ბაზარზე გადასვლისას მოითხოვს საბაზრო მოდელის ადეკვატური „თამაშის წესების“ ან განსაკუთრებული საკანონმდებლო ბაზის შექმნას. უფრო მეტიც, საჭიროა მუდმივი კონტროლის დაწესება მიღებული კანონების, წესებისა და სტანდარტების შესრულებაზე, აგრეთვე ამ ნორმების გარკვეული კორექტირება და სრულყოფა. საზოგადოების შემდგომი არსებობისა და განვითარებისათვის წარმოიქმნება ეკონომიკის სფეროში მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების მიღების მოთხოვნა. ეს შეიძლება იყოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მოდელის შერჩევა (და მისი მოდიფიკაცია), ახალ მოდელზე გასვლის მიმართულების, ამოცანების და ფორმების განსაზღვრა, დასახული მიზნების რეალიზაციისათვის პროგნოზების და პროგრამების შემუშავება.

თითოეული ზემოქანამოთვლილი მიზეზის არსებობა ქმნის ობიექტურ მოთხოვნას ტრანსფორმირებად ეკონომიკაში სპეციალური ინსტიტუტის არსებობაზე, რომელიც უნდა გამოხატავდეს როგორც მთლიანად საზოგადოების, ისე მისი ცალკეული წევრის ინტერესებს, აგრეთვე ისეთი ორგანოს არსებობაზე, რომელიც აღჭურვილი იქნება მოცემული პირობებისათვის სახელისუფლებო რწმუნებით. ასეთი სახის ერთადერთ ინსტიტუტს და ორგანოს, რომელიც უპასუხებს ზემოთ აღნიშნულ მოთხოვნებს, წარმოადგენს სახელმწიფოს.

ახალი სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება რთული და ხანგრძლივი პროცესია. მასზე გავლენას ახდენს პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური, ტექნოლოგიური, ეკოლოგიური განვითარების ზოგადი კანონზომიერებები და საკუთრივ ქვეყნის სპეციფიკური პირობები. ამასთან მან უნდა ასახოს კრიზისიდან გამოსვლის, ეკონომიკური სტაბილიზაციის ეტაპები და მისი მომავალი განვითარების მიზანმიმართულებები.

ეკონომიკური ზრდა ზოგადად ორი ფაქტორით განისაზღვრება:

1. რესურსების ნამატი (მიწა, სამუშაო ძალა, კაპიტალი) და,

2. ამ რესურსების მწარმოებლურობის გადიდებით. სოციალისტურ ქვეყნებში ეკონომიკური ზრდის 90% მიღწეული იყო რესურსების გადიდების ხარჯზე. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ამ ქვეყნებმა შეძლეს სამუშაო ძალისა და კაპიტალის ძალზე ეფექტიანი მობილიზება. მაგალითად, ჩინეთში მოსახლეობის დიდი ნაწილი განსაკუთრებით სოფელში უმუშევარი იყო, რომელიც შემდგომ დასაქმებული იქნა წარმოების სფეროში. მეორე მსოფლიო ომით გამოწვეული ადამიანური დანაკარგების გათვალისწინებით აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში დაუსაქმებელი იყო მოსახლეობის შედარებით უფრო ნაკლები ოდენობა. ახალგაზრდობის დიდი ნაწილი სოფლიდან ქალაქში გადაადგილდა და, უწინარეს ყოვლისა, დასაქმდა მძიმე მრეწველობაში. ეკონომიკის არასასოფლო სამეურნეო სექტორში ძალები კონცენტრირებული იყო საწარმოო დანიშნულების საქონლის წარმოებაზე, ანუ მანქანა-მოწყობილობის წარმოებაზე. გასული საუკუნის 50-იან და 60-იან წლებში სოციალისტურ ქვეყნებში წარმოების აღნიშნული სფეროს განვითარება ძირითადად სამომხმარებლო საქონლის წარმოების ხარჯზე ხორციელდებოდა.

ეკონომიკის გარდამავალ პერიოდში ეკონომიკური რეფორმის მიზანია აამაღლოს ეკონომიკის მწარმოებლურობა და ეფექტიანობა. კერძოდ კი,

- სტიმული მისცეს ეკონომიკის უფრო სწრაფ ზრდასა და განვითარებას;
- აამაღლოს შრომის მწარმოებლურობა;
- გააუმჯობესოს რესურსების გამოყენების ეფექტიანობა;
- აწარმოოს პროდუქციის საკმარისი ოდენობა;
- შეამციროს იმ საქონლის მარაგი, რომელზედაც არ არის მოთხოვნა;
- გააუმჯობესოს პროდუქციის ხარისხი.

გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნების უმრავლესობა ადრინდელ გამოცდილებაზე დაყრდნობით თვლის, რომ აუცილებელია იმ ეკონომიკური სისტემიდან, სადაც მთავრობა გადაწყვეტს საკითხს რესურსების განაწილების შესახებ, გადასვლა ისეთ ეკონომიკურ სისტემაზე, სადაც საქონლისა და მომსახურების განაწილება ხორციელდება მოთხოვნამიწოდების საბაზრო მექანიზმის საფუძველზე. რისთვისაც აუცილებელია ისეთი სტრუქტურების ფორმირება, რომელიც ხელს შეუწყობს საბაზრო სისტემის ეფექტიან ფუნქციონირებას. ზემოთ აღნიშნული სტრუქ-

ტურები უნდა მოიცავდეს საფინანსო ინსტიტუტებს, კანონებს, რომლებიც წაახალისებენ საქონლისა და მომსახურების თავისუფალ გაცვლას; სახელმწიფო ინსტიტუტებს, რომლებიც ასტიმულირებენ კონკურენციას და იცავენ კერძო მესაკუთრეთა უფლებებს. დასახელებული სტრუქტურები აუცილებელია იმისათვის, რომ სისტემა იყოს მდგრადი და არ მოითხოვდეს მთავრობისგან მუდმივ ჩარევას.

არ არსებობს რეფორმების ერთიანი პაკეტი, რომელიც ვარგისი იყოს გარდამავალი ეკონომიკის ყველა ქვეყნისათვის, რამდენადაც მათი პირობები ერთმანეთისაგან ბევრად განსხვავდება. უფრო მეტიც, არსებობს უთანხმოება იმაში თუ რა ტიპის საბაზრო ეკონომიკის შექმნა არის შესაძლებელი ამა თუ იმ ქვეყანაში. მით უფრო, ყალბდება საერთო აზრი, რომ გარდაქმნის პროცესში აუცილებელია რეფორმის მთავარი ელემენტების გათვალისწინება, თუმცა ცვლილებები გარდამავალ ეკონომიკაში ბევრ შემთხვევაში უნიკალურია.

ეკონომიკური რეფორმა უნდა უზრუნველყოფდეს ეკონომიკის მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციას და კონტროლს.

მაკროეკონომიკური სტაბილიზაცია ითვალისწინებს ეკონომიკური სისტემის ეფექტიან ფუნქციონირებას ინფლაციის უმნიშვნელო დონითა და არსებული რესურსების გამოყენების მაღალი ხარისხით. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მიღწევა გულისხმობს:

- ისეთი გადაუდებელი და მიმდინარე პრობლემების შეფასებასა და გადაწყვეტას, როგორიცაა სახელმწიფო ბიუჯეტის დიდი დეფიციტი, ჭარბი ფულადი მასა (ჭარბი ლიკვიდობა) და ინფლაცია, საგარეო ვაჭრობის დეფიციტი, საგარეო ვალი და უცხოური ვალუტის შეზღუდული რეზერვები;

- სოციალური დაცვის სისტემის შექმნას და სოციალური დაცვის უფლების უზრუნველყოფას;

- გრძელვადიან პერიოდში ქმედითი ფულად-საკრედიტო და ფისკალური პოლიტიკის ფორმირებას, რომელიც საშუალებას იძლევა განხორციელდეს მიმდინარე არაპირდაპირი მაკროეკონომიკური კონტროლი. ამისათვის საჭირო სპეციალური ინსტიტუტებისა და ინსტრუმენტების შექმნას, აგრეთვე ეკონომიკაში მკაცრი ფინანსური რეჟიმის შემოღებას.

ფასებისა და საბაზრო რეფორმის განხორციელება გულისხმობს:

- შიგა ფასების ლიბერალიზაციას პროდუქტებსა და მომსახურებაზე;

- საპროცენტო განაკვეთისა და ხელფასების ლიბერალიზაციას, შემოსავლების განაწილების სისტემის გარდაქმნას;

- საგარეო ვაჭრობის ლიბერალიზაციას;

სავალუტო კურსის მდგრადობას და ეროვნული ვალუტის ნორმალურ მიმოქცევას, საგარეო ვაჭრობის სფეროში კვოტების გაუქმებას და საბაზო ტარიფების დაწევას.

რეფორმის მნიშვნელოვანი მიმართულებაა საწარმოთა სტრუქტურული გარდაქმნა. მცირე და მსხვილმასშტაბიანი პრივატიზაცია კი თავის მხრივ მოიცავს:

- მართვის სისტემის რეორგანიზაციას;
- საკუთრების უფლების გადანაწილებას;
- კომერციალიზაციას;
- დემონოპოლიზაციას;
- ძირითადი კაპიტალის შეფასებას, აქციების გამოშვებას;
- საცხოვრებელი ფონდის შეფასებას.

რეფორმების წარმატებით განხორციელება გულისხმობს ფინანსური ბაზრისა და ინსტიტუტების განვითარებას, რისთვისაც აუცილებელია:

- სამართლებრივი და მარეგულირებელი ინსტიტუტების ფორმირება.

- წარმოების მართვა, ფინანსური სექტორის ჩათვლით.

- სამთავრობო გადაწყვეტილებათა მიღების მექანიზმის განსაზღვრა და სახელმწიფო ადმინისტრირების გამკაცრება.

- საინფორმაციო სისტემების (აღრიცხვა, აუდიტი, ეროვნულ ანგარიშთა სისტემა) შექმნა.

სწორედ ეს უზრუნველყოფს გარდამავალი ეკონომიკის ეფექტიანობას. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში ეკონომიკური რეფორმების სისწრაფე, დონე და წარმატებები განიცდის ამ ქვეყნებში პოლიტიკური არასტაბილურობის ზეგავლენას. ამ მიზეზით რეფორმირების პროცესი სხვადასხვა ქვეყნებში მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ეჭვს არ იწვევს ის ფაქტი, რომ ეკონომიკური გარდაქმნები, რომლებიც მიმართულია საბაზრო ეკონომიკის დამკვიდრებისათვის დამოკიდებულია პოლიტიკურ ცვლილებებზე. განსაკუთრებით, თუ არ არსებობს საერთო შეთანხმება საბაზრო ეკონომიკისაკენ მოძრაობის საკითხებში, აგრეთვე მისი ფუნქციონირების მექანიზმის გაგებაში. ცენტრალიზებული დაგეგმვის მრავალათეულწლიანი ბატონობის შემდეგ საბაზრო ეკონომიკის მშენებლობა იქნება ხანგრძლივი და სარისკო საქმე. როგორც კი გაქრება ახალმოდგენილი თავისუფლების ეიფორია და ხალხი წააწყდება უმუშევრობის, საქონლის უკმარისობის, კორუფციის სიმძვინვარებს და საერთო ეკონომიკურ განუკითხაობას (ამას განიცდის ყველა ქვეყანა გარდამავალი ეტაპის პირველ წლებში), საბაზრო ეკონომიკის მიმზიდველობა შეიძლება გაქრეს, ამასთან „გადასვლა“ შეიძლება გადაიქცეს უც-

ვლელ მდგომარეობად. ზოგიერთმა ქვეყანამ შეიძლება უპირატეოსება მიანიჭოს შერეულ ეკონომიკას, სადაც ეროვნული ეკონომიკის მრავალ სფეროს აკონტროლებს სახელმწიფო.

არასტაბილურობის ფაქტორები. პოლიტიკური არასტაბილურობა, რომელიც გარკვეული ზომით არსებობს ყველა გარდამავალ ეკონომიკაში, წარმოადგენს მრავალი ფაქტორის ურთიერთხემოქმედების შედეგს, რომლებიც ავსებენ ეკონომიკურ პრობლემებს. კერძოდ, იგი შეიძლება გამოწვეული იყოს:

ჯგუფური ინტერესებით. ყოფილ ადმინისტრაციულ-მმართველური ეკონომიკის ქვეყნებში ბევრი ეწინააღმდეგება რეფორმებს, ვინაიდან ეს უკანასკნელი არყვეს მათ ძალაუფლებას და მდგომარეობას. ყოფილი ბიუროკრატები და პარტიული ფუნქციონერები, რომლებიც ვერ შეურიგდნენ ძალაუფლების დაკარგვას წვერიანდებიან ზოგიერთ ახლადშექმნილ პარტიებში. ამასთან, საწარმოო სფეროს მუშების და საზოგადოების გაჭირვებული ფენების მნიშვნელოვანი ნაწილი უკმაყოფილოა და ემინია იმის, რომ სახელმწიფო საწარმოთა პრივატიზაციის შედეგად ისინი დაკარგავენ სამუშაო ადგილს.

საბაზრო ეკონომიკის პრინციპების არცოდნით. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების მოსახლეობა როცა ხელავს, რომ საბაზრო სისტემებმა დიდ წარმატებებს მიაღწიეს მატერიალური ღირებულების შექმნის, საქონლისა და მომსახურების წარმოების საქმეში, ბევრს ცუდად ესმის როგორ ფუნქციონირებს ეს სისტემა. ყოფილი სოციალისტური ქვეყნების მოქალაქეთა მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის ძნელია იმის გაგება, თუ როგორ ახერხებს ბაზარი რესურსების ეფექტიან განაწილებას, რაც ბალებს უიმედობის განწყობას. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისას წარმოიშობა დიდი უთანაბრობა შემოსავლებში, ამასთან ეკონომიკური დაცემის პერიოდში იმ დარგებში, რომლებიც განიცდიან ტექნოლოგიური გარდაქმნების სიძნელეებს ხდება მუშების მასობრივი განთავისუფლება.

ამ ქვეყნებში დამკვიდრებულია აგრეთვე სოციალურ-ეკონომიკურ პროცესებში სახელმწიფოს ჩარევის პოლიტიკისადმი მიდრეკილება. მაგალითად, რაიმე პრობლემის წარმოქმნისას მიღებულია, რომ იგი უნდა გადაჭრას სახელმწიფომ. საქმეში წარუმატებლობისათვის პირადი პასუხისმგებლობის იდეა ან არ არის გაგებული, ან არ არის შეფასებული. მსგავსი დამოკიდებულება ნათლად ჩანს საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვებში. კერძოდ, 1991 წლის მაისში, გახუთ „თაიმს მირორის“ მიერ ჩატარებულმა გამოკითხვამ, რომელმაც რუსეთში, უკრაინასა და

ლიტვაში 2210 ადამიანი მოიცვა, უჩვენა, რომ გამოკითხულთა აბსოლუტური უმრავლესობა (76%) დადებითად აფასებდა სახელმწიფო კონტროლს მრეწველობის მნიშვნელოვან ნაწილზე.¹

საერთო-ეროვნული და რეგიონული არასტაბილურობით. კომუნისტური რეჟიმის დაცემისა და პოლიტიკური ლიბერალიზაციის დამკვიდრების შედეგად თავი იჩინა ათწლეულების და ასწლეულების მანძილზე არსებულმა ეროვნებათაშორისმა პრობლემებმა. ომმა იუგოსლავიაში სერბებსა და ხორვატებს შორის მიგვიყვანა ათასობით ადამიანის დაღუპვამდე. საბჭოთა კავშირის ყოფილ 15 რესპუბლიკაში იყო 20 ავტონომიური რესპუბლიკა, 8 ავტონომიური მხარე და 10 ავტონომიური ოლქი, რომლებიც დასახლებული იყო 200 ეროვნების 250 მლნ ადამიანით. ეროვნებათაშორისი ურთიერთობის დაძაბულობას აქვს დიდი ფეოქტეხადი პოტენციალი, რაც გამოიხატა ეროვნებათაშორისი ომით აზერბაიჯანში, სომხეთში, საქართველოში, შეიარაღებული შეტაკებებით მოლდავეთში და ჩრდილოეთ კავკასიაში, არსებობდა ეროვნებათაშორისი კონფლიქტების წარმოქმნის საშიშროება სხვა რეგიონებშიც. ჩეხოსლოვაკიაში დაძაბულობამ ჩეხეთსა და სლოვაკეთს შორის გამოიწვია ერთიანი სახელმწიფოს დაცემა. ეროვნებათაშორის პრობლემებთან ერთად ზოგიერთ რეგიონში აღინიშნება პოლიტიკური არასტაბილურობა, რომელიც უკავშირდება ცენტრალურ და ადგილობრივ მთავრობებს შორის ურთიერთობებს.

სწრაფი ეკონომიკური გარდაქმნების („შოკური თერაპია“)² მომხრეები და მოწინააღმდეგეები გვთავაზობენ განსხვავებულ არგუმენტებს.

მათი აზრით, რეფორმების სწრაფად განხორციელება დამოკიდებულია არა მარტო პოლიტიკურ სტაბილურობასა და პოლიტიკურ განვითარებაზე, არამედ ამ უკანასკნელზე გავლენას ახდენენ რეფორმის განხორციელების ტემპები. „შოკური თერაპიის“ პოზიციიდან მიდგომა ითვალისწინებს რეფორმების რეალიზაციას მანამ, სანამ ჩამოყალიბდება ძლიერი ოპოზიცია. ევოლუციური ან ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე განხორციელებული რეფორმები კი მოითხოვენ ფართო პოლიტიკურ მხარდაჭერას, რომელიც ხშირად ძნელად

¹ <http://www.loudountimes.com/news/government>

² „შოკური თერაპია“ (უმთავრესად პოლონურ-რუსული ვერსიით), ან „დიდი აფეთქება“, „დიდი დარტყმა“ („Big Bang“), ან „მწარე აბი“ („Bitter Pill“) უმოკლეს ვადებში რადიკალური გარდაქმნების რიცხვის მაქსიმუმს გულისხმობს, მკაცრი მონეტარული პოლიტიკის გატარება ფულის ნომინალური მასის, ან ვალუტის გაცვლითი კურსის დაფიქსირების პირობებში ძალზე სწრაფად, დროის შემჭიდროებულ ვადებში ხდება.

მოსაპოვებელია. როგორი წარმატებულიც არ უნდა იყოს სწრაფი ეკონომიკური რეფორმები მათ თან ახლავთ მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და სოციალური დანაკარგები, უწინარეს ყოვლისა, უმუშევრობის მაღალი დონე, მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ჯგუფების არასაკმარისი უზრუნველყოფა პროდუქტებითა და პირველადი მოხმარების საგნებით, ცხოვრების დონის დაცემა, რამაც შეიძლება გამოიწვიოს დიდი არასტაბილურობა განსაკუთრებით მაშინ, თუ უახლოეს დროში არ არის მოსალოდნელი ვითარების გაუმჯობესება. „მოკური თერაპიის“ პოზიციიდან მიდგომას უპირატესობა აქვს იქ, სადაც ეკონომიკა ნაკლებად დაფორმირებული, ადამიანები კი მზად არიან რადიკალური ცვლილებების მისაღებად.

ჩვეულებრივ სტაბილიზაციური პოლიტიკა გადაწყვეტს იმ მოკლევადიან პრობლემებს, რომლებიც მოითხოვენ დაუყონებლივ ზემოქმედებას, კერძოდ, როგორცაა ინფლაცია, უმუშევრობა, სახელმწიფო ბიუჯეტის დაუბალანსებლობა, რისთვისაც გამოიყენება ფულადსაკრედიტო და ფისკალური პოლიტიკა. სტრუქტურული ადაპტაციისას საქმე შეეხება იმ პრობლემებს, რომლებიც ხელს უშლიან გრძელვადიან ეკონომიკურ ზრდას, კერძოდ, შეინიშნება წარმოების სტიმულირების სისტემაში უწესრიგობა, ფასებზე, საპროცენტო განაკვეთებსა და ვალუტის კურსზე კონტროლის დაწესება, ზედმეტად დამამძიმებელი საბაჟო ტარიფებისა და ქვრტების, გადასახადებისა და სუბსიდიების შემოღება. მეტად მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ გარდამავალ ეკონომიკაში ზემოთ დასახელებული ქმედებები განხორციელდეს ერთდროულად. რადგან სტრუქტურული ადაპტაცია გავლენას ახდენს მაკროეკონომიკურ სტაბილიზაციაზე. მაგალითად, საბაჟო ტარიფების მნიშვნელოვანმა შემცირებამ შეიძლება მიგვიყვანოს იმ სახელმწიფო შემოსავლების მნიშვნელოვან შემცირებამდე, რომელიც აუცილებელია სახელმწიფო ბიუჯეტის დაბალანსებისათვის, ხოლო დიდი დეფალაცია გამოიწვევს ფულის რეალური მიწოდების შეკუმშვას უფრო მეტად, ვიდრე ეს დაგეგმილია ფულის მიწოდების მარეგულირებელი ორგანოების მიერ.

ბუნებრივია დაისვას კითხვა: შეიძლება თუ არა წარმატებული იყოს მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მცდელობა ეკონომიკაში, სადაც სუსტადაა განვითარებული ფინანსური ინსტიტუტები და კერძო საკუთრება? მკაცრი ფისკალური და ფულადსაკრედიტო პოლიტიკა შეიძლება ეფექტიანი იყოს გარდამავალ ეკონომიკაში. გარდამავალი ეკონომიკის პირველ ეტაპზე აუცილებელია განხორციელდეს ადმინისტრაციული კონტროლი იქ, სადაც არ არსებობს საბაზრო მექანიზმი. ასეთ

პირობებში სტაბილიზაციური პოლიტიკა არ შეიძლება დაეყრდნოს იმ რეაქციას, რაც შეინიშნება განვითარებულ საბაზრო სისტემაში. ზრდადმა საპროცენტო განაკვეთმა შეიძლება კაპიტალდაბანდობათა შემცირება არ გამოიწვიოს, რამდენადაც სახელმწიფო საწარმოებს განსაკუთრებით არ აწუხებთ ის დანახარჯები, რომლებიც დაკავშირებულია კაპიტალდაბანდობებთან და ფინანსური მდგომარეობის გაუარესებასთან, რამდენადაც არ არსებობს გაკოტრების რეალური შიში. ამიტომ აუცილებელია დაწესდეს პირდაპირი კონტროლი, მაგალითად, კრედიტის ლიმიტები, სუბსიდიების შემცირება, კონტროლი ხელფასზე. ეს უკანასკნელი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგანაც მოსახლეობის მსყიდველუნარიანობაც და ინფლაციის დონეც რიგ შემთხვევებში მის მოცულობაზეა დამოკიდებული. რაციონალური ფასების როლი. იმისათვის, რომ ეკონომიკა ეფექტიანად რეაგირებდეს მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის პოლიტიკაზე, აუცილებელია რაციონალური ფასების დაწესება. არ შეიძლება დაწესდეს მკაცრი საბიუჯეტო შეზღუდვები საწარმოთა მიმართ, თუ ფასების გაკონტროლება ხდება სახელმწიფოს მიერ და მათი დონე მნიშვნელოვნად დაბალია მდგრად დონეზე. მესაკუთრეებს და მმართველებს არ ექნებათ სტიმულები რისკის გაწევისა და წარმოების გაფართოებისათვის, თუ ისინი ვერ შესძლებენ საბაზრო ფასების დაწესებას. რაც ცხადყოფს, რომ სტაბილიზაციის ზომებთან ერთად აუცილებელია განხორციელდეს სტრუქტურული რეფორმაც.

საკუთრების უფლების მნიშვნელობა. ბევრს ეჭვი ეპარება იმაში, რომ მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის პირველდაწყებითი მცდელობა საკუთრების უფლების სფეროში რეფორმის გარეშე წარმატებით დამთავრდეს. საბაზრო სისტემებს შეუძლიათ ფუნქციონირება საკუთრების სხვადასხვა ფორმების პირობებში, კერძოდ, სახელმწიფო, კოლექტიური და კოოპერატიული საკუთრების ჩათვლით. ბაზარზე მრავალი სახელმწიფო საწარმო კონკურენციას უწევს კერძოს, თუმცა კერძო სექტორი მათ ადანაშაულებს არასამართლიან კონკურენციაში, რამდენადაც სახელმწიფო საწარმოები მთავრობისაგან დებულობენ სუბსიდიებს და სხვადასხვა სპეციალურ შეღავათებს. ეკონომიკის სახელმწიფო სექტორი დიდ როლს თამაშობს დასავლეთის ზოგიერთ მაღალგანვითარებულ ქვეყანაში, მაგალითად, საფრანგეთსა და იტალიაში. ჩინეთში და ზოგიერთ სხვა ქვეყანაში სახელმწიფო და კოლექტიური საწარმოები საშინაო ბაზარზე აქტიურ კონკურენციას უწევენ კერძო სექტორს. მაგრამ, აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ თავისუფალი არჩე-

ვანის უფლებას, რომელიც წარმოადგენს საბაზრო ეკონომიკის ფუნქციონირების ერთ-ერთ ფუძემდებლურ პრინციპს, უკეთესად უზრუნველყოფს კერძო საკუთრება. საკუთრების რეფორმა აუცილებელია ფასების რეფორმის წარმატებისათვის, რამდენადაც კერძო საკუთრება ამცირებს პოლიტიკურ ჩარევას საწარმოს მართვაში და ქმნის ალტერნატიულ შესაძლებლობას პიროვნებისათვის. უნდა შეიქმნას ნორმალური სამართლებრივი გარემო, რომელიც დაიცავს მესაკუთრეთა უფლებებს და დაარეგულირებს კომერციულ ურთიერთობებს, რაც აუცილებელია ბაზრის ნორმალური ფუნქციონირებისათვის. საჭიროა ბუღალტრული აღრიცხვისა და აუდიტის ეფექტიანი სისტემის შექმნა ინფორმაციის ადეკვატური ანალიზისათვის. გარდა ამისა საჭიროა განხორციელდეს ინვესტიციები ადამიანურ კაპიტალში, რომ შესაძლებელი იყოს სამართლებრივი და მმართველობითი რეფორმების რეალიზება. დასავლეთის ქვეყნებში ამგვარი საბაზრო ინსტიტუტები, სისტემები, გამოცდილება და შესაძლებლობები ჩამოყალიბდა დაგროვდა და განვითარდა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, ამიტომ მათი გონივრული გამოყენება რეფორმების განხორციელებისას სასარგებლოა.

სტაბილიზაციის დანახარჯები. გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში მკაცრმა ფულადსაკრედიტო და ფისკალური პოლიტიკა, შესაძლოა გამოიწვიოს წარმოებისა და დასაქმების უფრო მეტად შემცირება საბაზრო ეკონომიკასთან შედარებით, რამდენადაც გარდამავალ ეკონომიკურ სისტემაში არ ფუნქციონირებს წარმოების ფაქტორთა ეფექტიანი ბაზრები.

გრძელვადიანი სტრუქტურული რეფორმები. მოკლევადიანი სტაბილიზაციური პოლიტიკის გატარებასთან ერთად აუცილებელია სტრუქტურული რეფორმების დაწყება საფინანსო-საბიუჯეტო, ფულად-საკრედიტო და საგარეო-ეკონომიკურ სფეროებში, აგრეთვე სისტემური რეფორმები საკუთრებითი ურთიერთობის, საწარმოთა, ფასებისა და შრომის ბაზრის მართვის სფეროში. გრძელვადიან პერსპექტივაში სტაბილიზაცია შეიძლება იყოს უზრუნველყოფილი მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შექმნილია არაპირდაპირი მაკროეკონომიკური კონტროლის მექანიზმები. მაგალითად, რეფორმის დაწყების პროცესში საპროცენტო განაკვეთის გადიდება შეიძლება არ იქონიოს გავლენა ინვესტიციების შესახებ საწარმოს გადაწყვეტილებაზე, რამდენადაც კაპიტალდაბანდებაზე მზარდი დანახარჯები შემდგომ კომპენსირებული იქნება სახელმწიფო სუბსიდიებით. მოკლევადიან პერიოდში საწარმოსათვის უნდა დადგინდეს ლიმი-

ტები საბანკო კრედიტებზე და სუბსიდიებზე მანამ, სანამ ძალაში არ შევა საბიუჯეტო შეზღუდვის მკაცრი მექანიზმი და მმართველები ვერ გააცნობიერებენ, რომ საწარმოები თუ არ იმუშავებენ ეფექტიანად, გაკოტრდებიან.

ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა. აღმინი-სტრაციულ-მბრძანებლური ეკონომიკის პირობებში არ არსებობდა ღია ინფლაცია, მაგრამ იგი არსებობდა დათრგუნული ინფლაციის სახით, რასაც ადასტურებს მრავალრიცხოვანი საქონლის დეფიციტი და იძულებითი დანახოგების მნიშვნელოვანი ზრდა. უმეტესწილად ეს ხდებოდა ყოფილ საბჭოთა კავშირში და ნაკლებად აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში. მაღალი ინფლაცია, რომელიც გამოწვეულია სამომხმარებლო საქონელზე მაღალი მოთხოვნით, წარმოადგენს გარდამავალი ეკონომიკის პრობლემას. როცა მოთხოვნა შეზღუდული არ არის და არსებობს ჭარბი ლიკვიდობა, ჩვეულებრივ წარმოიშობა ინფლაცია, რომელიც დაბლა წევს სტრუქტურული რეფორმების ეფექტიანობას. რეფორმის განხორციელების საწყის ეტაპზე ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის მთავარი ამოცანაა ჭარბი ფულადი მასისაგან გათავისუფლება. ჭარბი ფულადი მასის შემცირების პრობლემის გადაწყვეტის მიზნით მსოფლიო ბანკი გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებს ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე სთავაზობდა რამდენიმე მიდგომას³:

1. მოსახლეობისა და საწარმოების ხელთ არსებული ფინანსური აქტივების ნაწილის გაყინვას ან კონფისკაციას.

2. ფინანსური აქტივების რეალური ღირებულების შემცირებას ფასების გადიდების გზით.

3. სახელმწიფო საწარმოთა ძირითადი კაპიტალის გაყიდვას ფასიანი ქაღალდების აქციებისა და ობლიგაციების სახით.

1-ლი და მე-2 ვარიანტების მიხედვით ჭარბი ფულადი მასის პრობლემა შეიძლება იოლად გადაწყდეს (მაგალითად, ფასების ერთდროული აწევა ამცირებს ან შთანთქმავს ჭარბ ფულად მასას), მაგრამ ამასთან შესაძლებელია შემცირდეს რეფორმისადმი საზოგადოების მხარდაჭერა. ფინანსური აქტივების კონფისკაცია გამოყენებული იყო ევროპის ქვეყნებში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. იგი პოლიტიკურად გამართლებული იყო, როგორც წინა მთავრობების შეცდომებით გამოწვეული აუცილებლობა. ინფლაციური მიდგომის მეორე ვარიანტი 1989-წლის ბოლოს გამოყენებული იყო პოლონეთსა და იუგოსლავ-

³ ლ. ბახტაძე „გარდამავალი ხანის ეკონომიკა“ თბ., 2006. გვ.11 (The Economy of the YSSR. By the Wozld Bank, IMF, OECO and EBRD. Decetber 1990, p.22.).

ვიაში, ხოლო 1991-1992 წლებში რუსეთში. ზემოთ განხილული მიდგომები პრობლემატურია, რამდენადაც საბაზრო ეკონომიკისაკენ წარმატებული მოძრაობა მოითხოვს იმის რწმენას, რომ კერძო აქტივები ხელშეუხებელი იქნება. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია ამგვარ გადაწყვეტილებათა ზნეობრივი ასპექტები.

მე-3 ვარიანტის მიხედვით, სახელმწიფო საწარმოთა დეპოზიტები შეიძლება გადაიქცეს აქციებად და გადანაწილებულ იქნეს საწარმოთა მუშაკებს შორის. ამ ნაბიჯმა შეიძლება შთანთქმას საწარმოთა ჭარბი ლიკვიდობა, მაგრამ მზარდი საბიუჯეტო ეფექტის გამო იგი გამოიწვევს სამომხმარებლო მოთხოვნის მატებას. შესაძლებელია ლიკვიდობის შემცირების უკეთესი ხერხი იყოს პრივატიზაცია ანუ სახელმწიფო საწარმოთა აქტივების გაყიდვა მოსახლეობაზე. რეფორმების საწყის ეტაპზე სავსებით რეალურია წვრილი საწარმოებისა და საცხოვრებელი ბინების გაყიდვა. რაც შეეხება მსხვილ სახელმწიფო საწარმოებს, ზოგიერთ გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყანაში ჭარბი ფულადი მასის შთანთქმისათვის შესაძლებელია საჭირო გახდეს მათი გაყიდვა. თუ პრივატიზაციის პროცესი ჭიანჭურდება, მაშინ თავიდანვე განხორციელებული ფასების ლიბერალიზაცია შეამცირებს დანაზოგების ფინანსურ ფასეულობას. სასურველია, ფინანსური აქტივების მიხედვით მიღებულ იქნეს დადებითი უკუგება. საბანკო სისტემის და სხვადასხვა საფინანსო აქტივების ბაზრების შესაქმნელად საჭიროა გარკვეული დრო, ამიტომ მნიშვნელოვანია ამაღლდეს საპროცენტო განაკვეთები მოსალოდნელი ინფლაციის ნორმის ზევით.

ფისკალური პოლიტიკა. გარდამავალი ეკონომიკის ყველა ქვეყანაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პრიორიტეტს წარმოადგენს სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტის შემცირება. ამ ამოცანის შესრულება დაკავშირებულია ბევრ სიძნელესთან, კერძოდ, იმასთან, რომ საზოგადოების სოციალური მოთხოვნები იზრდება. მნიშვნელოვანია, რომ მთავრობამ მთავარი ყურადღება დაუთმოს სახელმწიფო ხარჯების შემცირებას და საგადასახადო სისტემის გადასინჯვას. აღმოსავლეთ ევროპისა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის დამოუკიდებელ ქვეყნებს უმოკლეს ვადაში ბიუჯეტის დეფიციტის მშპ-ის 2,5-3%-მდე შემცირებასთან დაკავშირებით, რამდენადაც დეფიციტის ეს დონე ითვლება არაინფლაციურად, მსოფლიო ბანკი და სსფ სთავაზობს საგულისხმო რეკომენდაციებს.

სახელმწიფო ხარჯები. პირველდაწყებითმა რეფორმებმა ძალისხმევის კონცენტრაცია უნდა

მოახდინონ სუბსიდიებისა და შესაძლებელი საინვესტიციო დანახარჯების შემცირებაზე. დიდი მოცულობის სუბსიდიებზე უარის თქმა, რომელიც ყველა ყოფილ სოციალისტურ ქვეყანაში გამოიყენებოდა არაეფექტიან საწარმოთა მხარდასაჭერად და დაბალი ფასების შესანარჩუნებლად ტრანსპორტზე, ენერგიაზე, კვების პროდუქტებზე, წარმოადგენს მთავარ ფაქტორს სახელმწიფო ხარჯების შესამცირებლად. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში სუბსიდიების მოცულობა უნგრეთსა და პოლონეთში მერყეობდა მშპ-ის 11%-მდე, ჩეხოსლოვაკიაში 16%-მდე, საბჭოთა კავშირში კი დაახლოებით 15%-მდე⁴. რამდენადაც სუბსიდიების დიდი ნაწილი გამიზნული იყო პირველადი საჭიროების ისეთი პროდუქტებისათვის, როგორიცაა ხორცი, რძე, პური, სუბსიდიების შემცირება ან გაუქმება გარკვეული ზომით უნდა იყოს ნეიტრალიზებული სახელმწიფო ხარჯების ზრდით უმუშევრებისა და დაბალი შემოსავლების მქონე ოჯახების სოციალური დაცვის სისტემის ფორმირებაზე. მაგალითად, სუბსიდიების გაუქმების დადებითი შედეგი ელექტროენერგიაზე იქნება რესურსების არაეფექტიანი ხარჯვის და მფლანგველობითი მოხმარების შემცირება. გარდა ამისა, ზოგიერთი სუბსიდიის ეფექტი, მაგალითად, ტრანსპორტზე, განსაკუთრებით სარკინიგზო ტრანსპორტზე, ხმარდებოდა მაღალი შემოსავლის მქონე სოციალურ ჯგუფებს და ასეთ შემთხვევაში მათი გაუქმება არ უნდა იყოს კომპენსირებული ხარჯებით სხვა სფეროში.

ინვესტიციები. გარდამავალ პერიოდში შეიძლება წარმოიშვას კაპიტალდაბანდების ხარჯების შემცირების ტენდენცია. გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან 90-იანი წლების დაწყებამდე სოციალისტურ ქვეყნებში ინვესტიციებმა ძირითად კაპიტალში მიაღწია მშპ 40%-ს. ამ სისტემის ერთ-ერთი ძლიერი მხარე იყო კაპიტალის მობილიზაციის მაღალი უნარი. ინვესტიციების დიდი ნაწილი მიმართული იყო მსხვილმასშტაბიანი პროექტების განსახორციელებლად მძიმე მრეწველობაში, რაც დაბალეფექტიანი იყო. გარდამავალ ეკონომიკაში შეიძლება გამოვლინდეს მეორე ტენდენცია - მისწრაფება ინვესტიციების ზომაზე მეტად შემცირებისაკენ. მაგრამ ისინი აუცილებელია არსებული ინფრასტრუქტურის კერძოდ, გზების, კომუნიკაციების მშენებლობისათვის, ტრანსპორტის განვითარებისათვის, რომელიც ცუდ მდგომარეობაშია. დროთა განმავლობაში, როცა განხორციელდება პრივატიზაცია და ჩამოყალიბდება ფინანსური ინსტიტუტები, სახელმწიფო კაპიტალდაბანდებები თავმოყრილ უნდა იქნეს ინფრასტრუქტურის სფეროში.

⁴ The Transformation of Economies in Central and Eastern Europe: Issues, Progress and Prospects. Aonex 5. p.3.

სახელმწიფო შემოსავლები. რამდენადაც მთლიანი საბიუჯეტო შემოსავლების მეტი წილი სახელმწიფო საწარმოებიდან შემოდის, საწარმოთა სტრუქტურული რეფორმა, რომელიც მიმართულია მათი ფინანსური დამოუკიდებლობის განმტკიცებისა და არამომგებიანი წარმოების აღმოფხვრისაკენ, სერიოზულ გავლენას მოახდენს სახელმწიფო ბიუჯეტზე. შემოსავლები პრივატიზაციიდან შეიძლება იყოს მნიშვნელოვანი, მაგრამ, სამწუხაროდ არა რეფორმის პირველ წლებში - საცხოვრებელი ბინების პრივატიზაციის გარდა. რამდენადაც ბინის გადასახადი ხშირად არ აღემატება მისი შენახვის ხარჯებს, მისი გაყიდვა დაბალ ფასებში ან უფასოდ გადაცემაც კი სასიკეთო გავლენას იქონიებს ბიუჯეტზე. საგარეო ვაჭრობაში რაოდენობრივ შეზღუდვათა შეცვლა საბაჟო ტარიფებით მიგვიყვანს სახელმწიფო შემოსავლების გადიდებამდე და ერთდროულად იქნება წინ გადადგმული ნაბიჯი რაციონალური ფასების დასადგენად.

მრავალ ყოფილ სოციალისტურ ქვეყანაში საგადასახადო ბაზა იყო ვიწრო და ძირითადად დამოკიდებული ბრუნვიდან გადასახადზე, ასევე ხელფასიდან გადასახადზე, სახელმწიფო საწარმოთა გადასახადზე (ჩვეულებრივ მას უწოდებდნენ მოგებაზე გადასახადს) და საბაჟო მოსაკრებლებზე (ექსპორტისა და იმპორტის ტარიფები). ბრუნვიდან გადასახადით იბეგრებოდა ძირითადად საბოლოო მოხმარების საქონელი. ხელფასზე გადასახადი ჩვეულებრივ შეადგენდა სახელმწიფო შემოსავლების უმნიშვნელო ნაწილს. გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში დამატებული ღირებულების გადასახადი იქცა ბიუჯეტის შემოსავლების მნიშვნელოვანი წყაროდ, საშემოსავლო გადასახადი კი ბიუჯეტის შემოსავლების მეორე მნიშვნელოვანი წყაროა, მას შემდეგ, რაც ხელფასი არ განისაზღვრება სახელმწიფოს მიერ. საერთოდ, გარდამავალ ეკონომიკას სჭირდება ყოვლისმომცველი საგადასახადო რეფორმა.

სოციალური დაცვის სისტემა. იმის მიხედვით, თუ როგორ შედის მოქმედებაში სტაბილიზაციური პოლიტიკა, აუცილებელია სწრაფად შეიქმნას სოციალური დაცვის სისტემა საზოგადოების იმ ნაწილის ცხოვრების დონის მხარდასაჭერად, ვინც დაზარადა რეფორმისგან. ამ სისტემამ უნდა დაიცვას დაბალი შემოსავლის მქონე მოსახლეობის ფენები ფასების ზრდის ზემოქმედებისაგან. ისინი, ვინც კარგავენ სამუშაოს უზრუნველყოფილ უნდა იყვნენ დაზღვევით უმუშევრობისათვის, გაჭირვებულებს უნდა მიეცეთ სოციალური დახმარება. მნიშვნელოვანია, რომ დახმარება მიუახლოვდეს მინიმალურ ხელფასს. სხვანაირად სტიმული არ შეიქმნება სამუშაოზე დაბრუნებისათვის,

როცა შეიქმნება ახალი შესაძლებლობები ეკონომიკურ ზრდასთან დაკავშირებით.

პოლონეთში შემოღებული იქნა უმუშევრობაზე ხანმოკლე დახმარებების სისტემა, მნიშვნელოვანი სოციალური დახმარებები სიღარიბის ზღვარზე მყოფთათვის, რომლის მიღება შეიძლებოდა ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში. ეს სისტემა ეფექტიანად მოქმედებდა და არ ქმნიდა უარყოფით სტიმულებს სამუშაოს საპოვნელად. სოციალური დაცვის სისტემა უნდა მოიცავდეს, ასევე პენსიებს მოსახლეობის ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით, დაზღვევას ავადმყოფობისა და ინვალიდობისათვის, სტრუქტურულ უმუშევართა შემადგენლობაში მოხვედრილთა გადამზადების სამსახურის შექმნას. მთავრობამ თავისი საქმიანობა უნდა წარმართოს სოციალური დაცვის სტაბილური სისტემის შესაქმნელად. გარდაქმნის საწყის ეტაპზე გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების მთავრობებმა მთავარი ყურადღება უნდა დაუთმონ სამუშაო ძალის ბაზრის ფორმირებას. ამასთან გაითვალისწინონ, რომ ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში უმუშევართა გადამზადებისა და კვალიფიკაციის ამაღლების, სამუშაო ადგილების მოძიების სისტემა არ იყო განვითარებული.

პოლონეთში თავდაპირველად სოციალური დაცვის სისტემა იყო ძალიან უხვი. კერძოდ, ვინც კარგავდა სამუშაოს, მაშინვე ღებულობდა ხელფასის 70%-ს, და ექვსი თვის მანძილზე ხელფასის 50%-ს, ექვსი თვის დამთავრების შემდეგ კი 40%-ს. მათ, ვისაც არასდროს უმუშავიათ ღებულობდნენ მინიმალურ ხელფასს. სკოლადამთავრებული უმუშევრები კი ღებულობდნენ ორმაგ მინიმალურ ხელფასს. აღმოჩნდა, რომ 1,2 მლნ ადამიანიდან, რომლებიც ღებულობდნენ დახმარებას უმუშევრობისათვის მხოლოდ 14%-მა დაკარგა სამუშაო საწარმოთა დახურვის გამო, მათგან 40%-ზე მეტი იყვნენ ყოფილი სტუდენტები და სკოლის მოსწავლეები, რომელთა უმეტესობა არაოფიციალურად მუშაობდა არაფორმალურ სექტორში, ძირითადად კერძო მაღაზიებსა და ჯიხურებში⁵. ასევე უხვი იყო სოციალური პროგრამები უნგრეთში და ჩეხოსლოვაკიაში, სადაც უმუშევრობისათვის დახმარება უფრო მაღალი იყო ვიდრე მინიმალური ხელფასი. სამუშაოს ძიებისთვის სტიმულების უქონლობისას მეტად ძნელია დაარწმუნო ადამიანები დაუბრუნდნენ სამუშაოს. ასევე აღსანიშნავია დასაქმების შედურ პროგრამას⁶, რომელიც ატარებს შესაშურად სამართლიანი და ეფექტიანი რეპუტაცია აქვს.

⁵ Eastern Europe: Better Sozzy Than Safe (Economist, Mai 1992, 4-th issue, P. 51-52).

მნიშვნელოვანია აგრეთვე შემოსავლების პოლიტიკა რომელიც ჩვეულებრივ მოიცავს ხელფასზე და ფასებზე კონტროლის ზომებს, ამასთან ძირითადად ორიენტირებულია მათ რეგულირებაზე. რეგულირების ერთ-ერთ პრინციპს წარმოადგენს დამოკიდებულების დადგენა ხელფასის მატებასა და შრომის ნაყოფიერების ზრდას შორის. გარდამავალ ეკონომიკაში ხელფასის რეგულირების მოქმედ პრინციპს წარმოადგენს ხელფასის ზრდის დამოკიდებულება ფასების ზრდისადმი. ხელფასისა და ფასების რეგულირების პოლიტიკა მიზნად ისახავს ინფლაციის კონტროლსაც.

საბაზრო სისტემაზე გადასვლისას ასევე მნიშვნელოვანი პრობლემაა ხელფასის დადგენა. მსხვილ სახელმწიფო საწარმოებში ხელფასი არ წესდება ბაზრის მიერ, რამდენადაც იგი ჯერ კიდევ არ არის ორგანიზებული და ასეთ ბაზარზე ფასების სიგნალებმა შეიძლება გამოიწვიოს ცდომილება და დეზორიენტაცია. მაგრამ ნებისმიერ შემთხვევაში ხელფასმა რეაგირება უნდა მოახდინოს ინფლაციაზე. რამდენიმე წლის განმავლობაში საჭირო ხდება ხელფასის რეგულირების ამ პრინციპის დაცვა სახელმწიფო სექტორში და იმის მიხედვით თუ როგორ განხორციელდება სახელმწიფო საწარმოების სტრუქტურული გარდაქმნა და პრივატიზაცია, უნდა შემსუბუქდეს რეგულირება და ხელფასის განსაზღვრის ფუნქცია გადაეცეს ბაზარს. რეფორმის ადრეულ ეტაპზე ხელფასის პოლიტიკა ითვალისწინებს ურთიერთსაწინააღმდეგო მიზნებს. მან უნდა უზრუნველყოს ხელფასის დიფერენციაციის ზრდა, ინტენსიური შრომის სტიმულირება, განსაზღვროს მხოლოდ მინიმალური ხელფასი, რომელიც უნდა იყოს

დაწესებული სიღარიბის დონეზე მაღლა, ამასთან, უნდა შეზღუდოს რეალური ხელფასის მატება შრომის ნაყოფიერების ზრდასთან დამოკიდებულებით, რათა არ დაუშვას უმუშევრობის ზრდა.

შემოსავლების პოლიტიკა ნაწილობრივ შეიძლება დაფინანსდეს იმ საწარმოთა მაღალი გადასახადების დაწესების ხარჯზე, რომლებსაც აქვთ ხელფასის მატება დადგენილი ზღვარის ზემოთ, მოქმედებენ ლიბერალური საბიუჯეტო შეზღუდვების პირობებში ან არიან მონოპოლისტები. მაგრამ, შეიძლება მოხდეს ისე, რომ ეს გადასახადი ვერ შეიძლება შეაჩეროს ხელფასის სპირალი. შეიძლება საჭირო გახდეს არა მარტო ხელფასის ნამატზე გადასახადის დაწესება, არამედ ამ მატების ზღვარის დადგენაც.

დასკვნა

გარდამავალი ხანა ასახავს ეკონომიკური სისტემის მდგომარეობას. გარდამავალ ეპოქაში მოქმედ ტენდენციებს შორის აღსანიშნავია: - ეკონომიკური პროცესების შეგნებული რეგულირების ტენდენცია, რომელიც უნდა განახორციელოს სახელმწიფომ ეკონომიკური პოლიტიკის მეშვეობით; ეკონომიკის განვითარების ახალი ტექნიკურ-ტექნოლოგიური საფუძვლების შექმნა, რომლებსაც უნარი შესწევთ უზრუნველყონ ეკონომიკური ზრდის ახალი წყაროები და ეკონომიკის თანამედროვე სტრუქტურის ფორმირება; - საბაზრო ურთიერთობების როგორც რესურსების ეფექტიანი განაწილების სისტემის დამკვიდრება-განვითარების აუცილებლობის დასაბუთება; - მისწრაფება ღია ეკონომიკისაკენ, რომელიც ეროვნული მაკროსისტემის ეფექტიანობის ზრდის ამოცანებიდან გამომდინარე განსაზღვრავს ეკონომიკის გახსნილობის საზღვრებსა და ფორმებს; - ტენდენცია სოციალურად მდგრადი საზოგადოების ფორმირებისაკენ. ეკონომიკური რეფორმის პროგრამის შემუშავებისას მთავრობამ პირველ რიგში ყურადღება უნდა დაუთმოს ადამიანების კეთილდღეობის ამაღლებას, საზოგადოების სოციალურად სუსტ ფენებს მისცეს დაცვის გარანტიები ფასების ზრდის, მკაცრი მონეტარული და ფისკალური პოლიტიკის გატარების პროცესში, უმუშევრობის ზრდის საკომპენსაციოდ. როგორი უნდა იყოს სოციალური დაცვის სისტემა? შემოსავლის რა ნაწილი უნდა მიეცეთ ღარიბებს და უმუშევრებს თუ მაგალითად, ფასები ორჯერ და სამჯერ გაიზარდა? გამოკვლევები ადასტურებს, რომ თუ სოციალური გადახდების ოდენობა ძალიან დიდია, სამუშაოზე დაბრუნების სტიმულები კლებულობს. არსებობს ძლიერი ურთიერთდამოკიდებულება

⁶ „კეთილდღეობის შევდური მოდელი“. შევდეთში ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 30-იან წლებში შეიმუშავეს ყველა სხვა ქვეყნისგან განსხვავებული ეკონომიკისა და სოციალური რეფორმის რეგულირების სისტემა. ეს სისტემა დაფუძნებულია სახელმწიფოს, საქმიანი წრეებისა და პროფესიული კავშირების ფუნქციების ურთიერთმოქმედებაზე. სოციალური პრობლემების მოგვარებით შევდეთში დაკავებული არიან ავტონომიური, სამართლებრივად და ფინანსურად დამოუკიდებელი მუნიციპალური და საოლქო სამმართველოები. სოციალურ სფეროს განაგებს სპეციალიზებული სამმართველო. სამმართველოების ფუნქციები მკვეთრად არის გამოიჯნული. საკანონმდებლო ორგანოს მიერ სოციალურ სფეროში მნიშვნელოვანი კანონის მიღების შემდეგ, ყალიბდება შესაბამისი ახალი სამმართველო. ყველა სამმართველოს დაფინანსება ხდება ბიუჯეტის ხარჯზე. ადგილობრივი ორგანოები კი დაკავებული არიან სკოლების, საბავშვო ბაღების, სპორტული და კულტურული ცენტრების მოწყობით. სოციალური პროგრამების დაფინანსება ხდება ადგილობრივ ბიუჯეტში შემოსული სახსრების მეშვეობით, რომელსაც საწარმოები იხდიან მოგებიდან კომუნალური გადასახადების სახით.

უმუშევრობისათვის დახმარების ოდენობასა და უმუშევრობის ხანგრძლივობას შორის. მთლიანობაში საზოგადოება მოიგებს, თუ მეტი ადამიანი იქნება ჩართული სიმდიდრის შექმნის პროცესში. ამიტომ კეთილგონიერი პოლიტიკა უმუშევრობისათვის არც თუ დიდ დახმარებას, რომელიც ფარავს ძირითადი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების ხარჯებს, შეახამებს გადა-მზადებაზე ხარჯებთან, იმისათვის, რომ ადამიან-მა შეძლოს ახალი პროფესიის ათვისება, რომლი-თაც შეეძლება სამუშაოს პოვნა.

ერთ-ერთი მეტად მგრძნობიარე ზნეობრივი პრობლემა დაკავშირებულია ფასებთან, საჭიროა აღმოიფხვრას ან საგრძნობლად შემცირდეს ჭარბი ფულადი მასა, რამდენადაც იგი ფლობს ინფლაციურ პოტენციალს. ჭარბი ლიკვიდობის აღმოფხვრისათვის მსოფლიო ბანკი სთავაზობს ფინანსური აქტივების კონფისკაციას, მათი რე-ალური ღირებულების შემცირებას. გარდამავა-ლი ეკონომიკის ქვეყნების უმეტესობამ აირჩია

მეორე გზა. გარკვეული ზომით ეს გააკეთდა იმიტომ, რომ ფასების რეფორმა აუცილებელია სხვა რეფორმების რეალიზაციისათვის, მით უფრო, რომ ფასების ნახტომით მიყენებული ზიანი დიდია. აღსანიშნავია, ის ფაქტი, რომ მრავალმა ადამიანმა ფაქტობრივად დაკარგა წლების მანძილზე დაგროვილი დანაზოგები, ამიტომ ადვილია იმის გაგება-მოქალაქეები რატომ არიან წინააღმდეგი ახალი ეკონომიკური სისტემისა, რომელიც შეიძლება უსამართლოდ გამოიყურება. მთავრობამ აუცილებელია შეი-მუშაოს ამ დანაკარგების კომპენსაციის სისტემა.

საბოლოოჯამში ეკონომიკის რეგულირე-ბის მთავარ მონაწილედ სწორედაც რომ სახ-ელმწიფო გვევლინება და მის ეკონომიკურ პოლიტიკასა და სტრატეგიაზე დამოკიდებუ-ლი ქვეყნის ეკონომიკური მდგარდობა, ეს სტრატე-გია კი აუცილებლად უნდა ითვალისწინებდეს ქვეყნისა საზოგადოებრივ, ეკონომიკურ და სოციალურ თავისებურებებს.

ბამოყენებული ლიტერატურა

1. “საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი-ინტელექტუალური საკუთრების სამართალი”. თბილისი 2009.
2. ბოლქვაძე. ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების რეტროსპექტივა და პერ-სპექტივა. თბილისი, 2009.
3. გ. ბაღათური, ო. ბაღათური. “სტრატეგიული დაგეგმვა სახელმწიფო მართვასადა ბიზნესის ამოცანებში”. თბილისი, 2009.
4. გ. ბაღათური, ცინცაძე, ქ. ქოქრაშვილი, მ. მამარდაშვილი, გ. ხომერიკი, ო.ბაგათური, გ. მკერტიხიანი. სახელმწიფო პოლიტიკა. თბილისი, 2002.
5. გ. ბაღათური, ო. ბაღათური. სტრატეგიული დაგეგმვა სახელმწიფო მართვისა და ბიზნე-სის ამოცანებში. თბილისი, 2009.
6. გ. ჯოღია. “საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობები”. თბილისი, 2008.
7. გ. იაშვილი, „სტრატეგიული მენეჯმენტი მცირე და საშუალო საწარმოებში” თბილისი, 2009.
8. ე. ბარათაშვილი, ნ. ნაკაიძე, ნ.ჯანელიძე, “ეკონომიკური განვითარების თანამედროვე თეორიე-ბი” თბილისი, 2000.
9. ე. ბარათაშვილი, გ. ნაკაიძე თ. ბაგრატიონი. “პროექტის მენეჯმენტი” თბილისი, 2007.
10. გ. დათაშვილი. “ტექნოკრატია” (თანამედროვე საზოგადოების ეკონომიკური საფუძვლე-ბი). თბილისი, 2005.
11. გ. დათაშვილი. “ტექნოკრატია და გლობალიზაცია” თბილისი, 2006.
12. კ. ლურჯაია. “ეკონომიკის პრინციპები” თბილისი, 2007.
13. მ. ვანიშვილი. “ფინანსები” თბილისი, 2007.
14. ლ.ბახტაძე „გარდამავალი ხანის ეკონომიკა”, თბილისი, 2006.
15. შ. დოღნაძე, გ. იაშვილი „საჯარო სამსახური საქართველოში”, თბილისი, 2013.
16. შ. დოღონაძე, თ. რევაზიშვილი, ზ.ქოიავა, „ორგანიზაციის თეორიის საფუძვლები” თბილი-სი, 2012.
17. შ. დოღონაძე, “ადმინისტრაციული მენეჯმენტის საფუძვლები” თბილისი, 2009.
18. Государственная экономическая политика. Под. ред. Т.Г. Морозовой. Москва, ЮНИТИ, 2006.
19. Экономическая теория на пороге XXI века. 2. Под ред. Ю.М. Осипова и др. Москва, „Юрист”, 1998.
20. Самуэльсон П. Экономика. Т1. Перевод с английского. Москва, НПО „АЛГОН”, 1992.
21. Папавა В.Г., Беридзе Т.А. Очерки политической экономии посткоммунистического капитализма (Опыт грузии). Москва, „Дело и Сервис”, 2005.